

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1-301

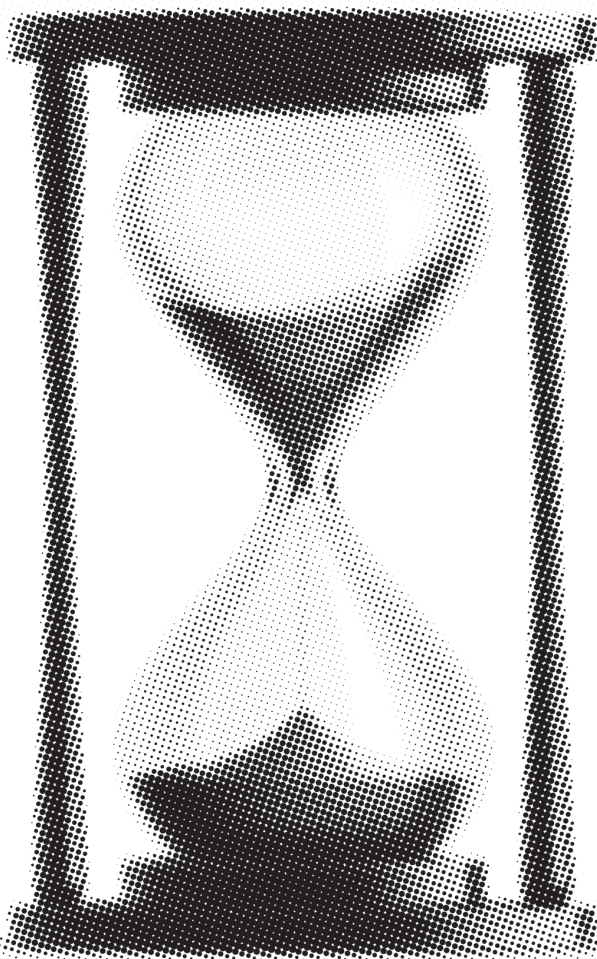

Gregor Sraka, *Jerome's relations to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic in the time of his sojourn in the East (375-420)* • Bernarda Zupanek, *Late Roman Emona: Understanding the transformation of the city* • Josip Banić, *The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 2)* • Jernej Kotar, *Deželni glavarji na Krnjskem v srednjem veku* • Goranka Kreačič, *»Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«: zgodba o prijateljstvu in političnem udejstvovanju petih mladoliberalcev* • Petra Kim Krasnič, *Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo med letoma 1918 in 1941* • Miran Komac, *Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji* • Danijel Vojak, *Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1–301

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 6. aprila 2021.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2021: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2021

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 6, 2021.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2021): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2021

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Peter Štih , Ob petinsedemdesetem letniku Zgodovinskega časopisa	7
On the Occasion of the 75th Year of Zgodovinski časopis/ Historical Review	

Razprave – Studies

Gregor Sraka , Jerome's relations to the area of the Western Balkans and the Northern Adriatic in the time of his sojourn in the East (375–420)	10–25
Hieronimovi stiki z območjem zahodnega Balkana in severnega Jadrana v času njegovega prebivanja na Vzhodu (375–420)	
Bernarda Županek , Late Roman Emona: Understanding the transformation of the city.....	26–41
Poznorimska Emona: razumevanje transformacije mesta	
Josip Banić , The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part 2)	42–92
Skrivnost Meranije: nove rešitve starih problemov (Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška - Dalmacija v času investiturnega boja) (2. del)	
Jernej Kotar , Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku	94–150
Provincial Governors of Medieval Carniola	
Goranka Kreačič , »Važno je prijateljstvo, ki naj ostane«: zgodba o prijateljstvu in političnem udejstvovanju petih mladoliberalcev	152–187
“Important is the friendship that remains”: A Story of Friendship and Political Activities of Five Young Liberals	
Petra Kim Krasnić , Integracija ruske emigracije v Jugoslavijo med letoma 1918 in 1941	188–215
The Integration of Russian Emigration into Yugoslavia between 1918 and 1941	

Miran Komac , Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji	216–239
Mass Killings of Gypsies during World War II in Slovenia	

Danijel Vojak , Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.	240–265
Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area of Zagreb during World War II, 1941–1945	

Jubileji – Anniversaries

Dr. Jože Prinčič – sedemdesetletnik (Aleksander Lorenčič)	268–271
Marking the 70th Birthday of Dr. Jože Prinčič	

V spomin – In memoriam

Poslovil se je profesor dr. Jože Žontar (Matevž Košir)	274–277
In Memoriam: Prof. Dr. Jože Žontar	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Simon Malmenvall, Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest (Matic Batič)	280–282
--	---------

Gabriele Haug-Moritz, Hans Peter Hye, Marlies Raffler ur.), Adel im “langen” 18. Jahrhundert (Sašo Jerše, Filip Draženović)	283–286
--	---------

Boris Golec (ur.), Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem (Janez Mlinar)	287–290
---	---------

Jurij Perovšek, Mojca Šorn (ur.), Narod – politika – država:
Idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca
19. do začetka 21. stoletja (Irena Selišnik)291–294

Michael Stolleis (Hg.), Juristen. Ein biographisches Lexikon.
Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (Jože Maček)295–297

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis298–301
Instructions for Authors

Ob petinsedemdesetem letniku Zgodovinskega časopisa

Spoštovane bralke in bralci!

Z zvezkom, ki je pred vami, se začanja 75. letnik Zgodovinskega časopisa. Tri četrt stoletja revije, ki ima med današnjo slovensko zgodovinopisno periodiko najdaljšo zgodovino neprekinjenega izhajanja, je jubilej, ob katerem se velja na kratko ozreti na prehojeno pot.

Prvi zvezek, ki je bil obenem prvi letnik Zgodovinskega časopisa, je nosil letnico 1947, izšel pa je 12. junija 1948. Od takrat je z današnjim vred izšlo 163 samostojnih zvezkov Zgodovinskega časopisa v obsegu okrog 35.000 strani. Na leto izidejo štiri številke, ki so od leta 2002 tiskane v dveh zvezkih (št. 1-2, 3-4). Vsi letniki Zgodovinskega časopisa so v elektronski obliki dostopni tudi na naši spletni strani (<http://www.zgodovinskicasopis.si>). Iz njih je razvidno, da pokriva Zgodovinski časopis celotno slovensko zgodovino v kronološkem, geografskem in tematskem oziru in da kot glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije načrtno spremlja slovensko zgodovinopisje. Obenem se z objavami v tujih jezikih vedno bolj odpira tudi mednarodni strokovni javnosti.

Ob izidu stotega zvezka Zgodovinskega časopisa leta 1995 je tedanji odgovorni urednik Vasilij Melik za predhodnico naše publikacije označil časopis *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*, ki je začel izhajati že leta 1846. Za prednika Zgodovinskega časopisa pa je imel slovenski pandan istega časopisa, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, ki so začela izhajati leta 1891. Obe glasili sta se leta 1911 združili v, kot so takrat rekli, »poliglotsko« *Carniolo*, ki se je po prevratu leta 1919 preimenovala v *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*. Ta je nato izhajal do leta 1945, nakar ga je nasledil Zgodovinski časopis.

V Zgodovinskem časopisu so objavljali vsi slovenski zgodovinarji in zgodovinarke, ki so zaznamovali slovensko zgodovinopisje od druge svetovne vojne naprej, in to se v njem na svojevrsten način tudi zrcali. O tem smo pred desetletjem pripravili okroglo mizo z naslovom *Slovensko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni v zrcalu Zgodovinskega časopisa* (Zgodovinski časopis 67, 2013, 494–512). V historiografskem zrcalu je zaradi pluralizacije zgodovinopisnega periodičnega prostora seveda vedno več podob, namerava pa Zgodovinski časopis tudi vnaprej ohraniti svoje izstopajoče mesto v njem.

Peter Štih, odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa

Razprave

Danijel Vojak

Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.

Vojak, Danijel, dr., viši znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 19/1, danijel.vojak@pilar.hr

Genocidno stradanje Roma na širem zagrebačkom području za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1941.–1945.

Romi su na zagrebačkom području živjeli od druge polovine XIV. st. i pritom su bili integrirani dio tamošnjeg društva. Povijest Roma na ovom području bila je obilježena politikom anticiganizma što je nerijetko podrazumijevalo politiku represivne asimilacije i prisilne sedentarizacije. Takva represivna politika posebno je bila vidljiva za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada su ustaške vlasti progonile romsko stanovništvo. Ustaška genocidna politika prema Romima na zagrebačkom području sastojala se od njihove deportacije u jasenovački koncentracijski logor, gdje je većina njih bila ubijena.

Ključne riječi: Romi, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb, genocid

Danijel Vojak, PhD, Senior Research Associate, Ivo Pilar Institute of Social Sciences, HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 19/1, danijel.vojak@pilar.hr

Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area of Zagreb during World War II, 1941–1945

Romanies lived in the area of Zagreb from the second half of the 14th century onwards and were integrated into its society. Their history in the area at hand was marked by the anti-Gypsy policy that often included repressive assimilation and forced sedentarisation. This was particularly noticeable during World War II, when the Ustasha authorities persecuted the Romany population. Their genocidal policy in the area of Zagreb encompassed the Romanies' deportation to the Jasenovac concentration camp, where the majority of them were killed.

Keywords: Romanies, World War II, Independent State of Croatia, Zagreb, genocide

Uvod

Romsko stanovništvo naselilo je zagrebačko područje najkasnije u drugoj polovini XIV. st., a prema poznatim povijesnim izvorima, oni su na tom području činili sastavni dio kasnosrednjovjekovnog društva. Ovakav primjer romske socioekonomske marginalizacije ubrzo je potisnut u kontekstu politike anticiganizma¹. Na samom zagrebačkom području takva politika vlasti prema Romima nerijetko se provodila u obliku progona i/ili represivne asimilacije. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske [dalje NDH] ustaške vlasti započele su s politikom genocidnog istrebljenja Roma. Takva politika provesti će se i nad Roma sa zagrebačkog područja. U radu će se analizirati kako se provodio progon Roma sa zagrebačkog područja za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Na kraju rada analizirati će se pitanje utvrđivanja opsega stradanja Roma na ovom području i pritom ga kontekstualizirati u totalitetu genocidnog stradanja na razini NDH.

Metodološke napomene

Znanstveno istraživanje na temelju kojeg je napisan rad provedeno je u sklopu znanstvenog projekta „Stradanje Roma u Hrvatskom zagorju i Međimurju za vrijeme Drugoga svjetskog rata“ Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“.

¹ Anticiganizam se definira kao poseban oblik rasizma, koji se provodi povijesno – geografskim odrednicama u određenim zajednicama, a često je praćen nasiljem, govorom mržnje, eksploatacijom, diskriminacijom, segregacijom, dehumanizacijom, stigmatizacijom, izrabljivanjem, etničkom mimikrijom (pokrivanjem vlastitog etičnog identiteta), negativnim (stereotipnim) diskursom i lošim položajem Roma u političkom, znanstvenom, javnom i civilnom društvu. Ovome se mora pridodati novu definiciju anticiganizma koju je osmislila IHRA, a u kojoj se anticiganizam definira kao složen fenomen koji ima široku društvenu i političku prihvaćenost te se smatra jednom od glavnih prepreka uključivanja Roma u šire društvo i obuhvaća sve prepreke kojima su Romi spriječeni u ostvarivanju jednakih prava i mogućnosti na jednako socioekonomsko sudjelovanje. Neki pojam anticiganizma uspoređuju s pojmom „antisemitizam“. Anticiganizam se prvi put koristio u Sovjetskom Savezu u 1920-im, no njegova današnja definicija oblikovana je u znanstvenim raspravama u 1970-im i 1980-im, na temelju čega ga je Valeriu Nicolae Ciolan, romski aktivist iz Rumunjske, 2006. konačno definirao. Ovaj pojam je manje poznat i korišten u znanstvenom diskursu, za razliku od suvremenog javnog i političkog diskursa. U tom kontekstu može se vidjeti djelovanje Europskog Parlamenta, koji je prvi put u travnju 2005. koristio pojam „antigypsyism“ izjednačujući ga sa pojmom „romaphobia“ u jednoj od rezolucija, dok je 2015. pozvao na borbu protiv „antigypsyism“. Iste i slijedećih godina počele su ga koristiti druge institucije Europske unije; Antigypsyism – a Reference Paper (version June 2017), <http://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf> (pristupljeno 08.11.2017.); Ciolan, *The Role of Diplomacy*, str. 22 – 32.

Tema stradanja Roma u NDH marginalna je tema u hrvatskoj historiografiji, iako se u posljednjih deset godina primjećuje napredak u njezinom istraživanju. No, i dalje nedostaju znanstvena istraživanja o stradanjima Roma na lokalnim razinama, što je važno jer ona pokazuju kako se implementirala politika ustaških državnih vlasti na nižim upravnim jedinicama. U tom kontekstu nitko nije istraživao stradanje Roma na zagrebačkom području za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Rad je većinom temeljen na neobjavljenim dokumentima iz Hrvatskog državnog arhiva, ponajprije spisima iz fonda Ministarstva unutarnjih poslova NDH. Značajni su spisi iz fonda optužnice Artuković – Pavelić. Od građe u Državnom arhivu u Zagrebu potrebno je izdvojiti onu iz fonda Upravne općine Stupnik, unutar koje je se nalaze spisi o manjoj romskoj zajednici na području ove općine.

Područje koje je obuhvaćeno ovim radom odnosi se na Grad Zagreb i Veliku župu Prigorje, osnovanu 1941. kao dio upravne strukture NDH. Veliku župu Prigorje činili su kotarevi Dugo Selo, Kutina, Samobor, Stubica, Sv. Ivan Zelina i Velika Gorica. Ova župa ukinuta je 5. srpnja 1944. kada je njezino područje uklopljeno unutar novoosnovane velike župe Gora-Prigorje. Grad Zagreb imao je izdvojeni upravni položaj i nije pripadao niti jednoj župi te je bio neposredno podređen hrvatskoj vladi.² U povijesti je „zagrebačko područje“ činilo područje Grada Zagreba, Zagrebačke županije i/ili zagrebačkog kotara.³

Ukratko o povijesti Roma na zagrebačkom području do Drugoga svjetskog rata

Kako bi se mogao povijesno kontekstualizirati položaj romskog stanovništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, potrebno je ukratko se osvrnuti na razdoblje koje mu je prethodilo. Tako je potrebno istaknuti kako su Romi od doseljavanja na hrvatska područja u XIV. st. do Drugoga svjetskog rata bili više suočeni s razdobljima u kojim su ih vlasti nastojale represivno asimilirati od razdoblje njihovog mirnog suživota s neromskim stanovništvom.⁴

Prema poznatim povijesnim izvorima Romi se prvi puta spominju u Zagrebu 1378., kada se u jednom sudskom pozivu spominje Nikola Cigan.⁵ Prema sličnim izvorima Romi se na području Zagrebu spominju kao mesari⁶ i kožari,⁷ a u jednom dokumentu se spominje Rom kao svećenik.⁸ Primjer Zagreba ukazuju na to da su Romi bili uklopljeni (integrirani) u kasnosrednjovjekovno zagrebačko društvo,

² Bućin, *Prilog poznavanju institucija*, str. 210, 221.

³ Klemenčić, *Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske*, str. 123–148.

⁴ Više o povijesti Roma u Hrvatskoj: Vojak, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. - 1941*; Vojak, *Romi u Prvome svjetskom ratu*.

⁵ Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 5, str. 127.

⁶ Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 5, str. 283, 293, 356; Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 9, str. 107, 115, 126.

⁷ Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 6, str. 395.

⁸ Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, sv. 10, str. 269.

obavljali određena zanimanja, plaćali poreze i sl. Takvi primjeri uklopljenosti Roma bili su slični onima na bizantskim i venecijskim područjima.

Od kraja XVI st. vlasti na hrvatskim područjima započeti će provoditi represivno – asimilaciju politiku prema Romima smatrajući ih besposličarima, lopovima, varalicama, otimačima kršćanske djece i sl. Takva anticiganistička politika u mnogim europskim državama već se provodila od prve polovine XV. st., a Romi su na hrvatskim i europskim područjima postali marginalna društvena grupa.⁹ Hrvatske vlasti nastavile su s anticiganističkom politikom vidljivom u odredbama kojima se propisivala asimilacija „domaćih“ Roma i protjerivanju „stranih“ Roma i prisilnoj sedenterizaciji. U XVII. st. posebno je bilo značajno pitanje romskih izbjeglica koje su ugarske i hrvatske vlasti nastojale regulirati. Imajući na umu kako su hrvatska područja graničila s Osmanskog Carstvom, s kojim je Habsburško Carstvo bilo u nerijetkim vojnim sukobima, nametnulo se pitanje odnosa hrvatskih vlasti prema dolascima romskih izbjeglica iz osmanskog područja. Zbog toga je Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće u srpnju 1788. godine poslalo zagrebačkim županijskim vlastima dopis kojim je propisalo da se navedeni Romi moraju zbrinuti na „način neškodljiv javnoj sigurnosti“ što je uključivalo i omogućavanje njihovog stjecanja prihoda.¹⁰ Za vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848. – 1849. zagrebačke županijske vlasti propisale su u srpnju 1848. protjerivanje onih Roma koji nemaju stalno prebivalište.¹¹ Istodobno, sve veći pritisak na vlasti oko regulacije položaja Roma dolazio je i od strane hrvatskih gospodarstvenika okupljenih u *Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu*. Upravo je zagrebačka podružnica ovog Društva bila jedan od inicijatora javne rasprave oko rješavanja „ciganskog pitanja“.¹² U studenom 1888. na ovu temu se raspravljalo na zagrebačkom gradskom poglavarstvu, prilikom čega se podsjetilo kako su „prije“ vlasti u Zagrebačkoj županiji dale ošišati Rome čime se spriječio njihov boravak u Županiji. Zatim su neki predložili kako bi Rome trebalo prisiliti na javne radove čime bi ih se demotiviralo od daljnjeg boravka na ovom području, ili bi ih trebalo „trajno stalno naseliti“.¹³

Primjetan je visoki stupanj sumnjičavosti i nepovjerenja prema Romima, koje se doživljava kao jedno „zlo“ koje se mora što riješiti i to čak odvođenjem njihove djece u samostane ili druge zavode. Većina gospodarstvenika tražila je ustavnu zakonsku regulaciju položaja Roma i to ponajviše njihovom kolonizacijom.¹⁴ Vlasti u Banskoj Hrvatskoj su pod takvim (javnim) pritiskom 1893. donijele odredbu o Romima, propisujući njihovu prisilnu kolonizaciju i sedenterizaciju.¹⁵ Ovakve odredbe primjenjivale su se i na zagrebačkom području, no vlasti u Gradu Zagrebu

⁹ Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima*, str. 56.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, kut. 41, br. 2636.

¹¹ Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, kut. 140, br. 879; Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, sign. HR-HDA-34, *Protocola congregationum generalium et particularium*, br. 87a.

¹² *Narodne novine*, 16.XII.1886., br. 287, str. 2; *Obzor*, 17.XII.1886., br. 288, str. 5.

¹³ *Obzor*, 5.XI.1888., br. 254, str. 3.

¹⁴ *Gospodarski list*, 20.I.1889., br. 2, str. 14 - 15.

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Unutarnji odjel zemaljske vlade, sign. HR-HDA-79, kut. 1551, 1894.g., br. 12681., 13–16.

donosile su i svoje odredbe o Romima. Tako je zagrebačko gradsko poglavarstvo donijelo u kolovozu 1910. naredbu kojom zabranjuje Romima ulazak u grad kako bi se spriječio njihov kriminalitet.¹⁶ Prvi moderni popisi stanovništva provedeni su 1880., a prema njima broj Roma kretao se između 3482 (1880.) i 12.267 (1910.) čime je udio Roma u ukupnom broju stanovništva bio oko 0,3%. Ukoliko se usporedi broj Roma sa zagrebačkog područja (Grad Zagreb i Zagrebačke županije) onda je udio Roma sa ovog područja iznosio između 8% (1900.) i 13% (1910.).

Tabela 1. Broj Roma u Gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, 1880. – 1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.
Županija Zagreb				
kotar Dugo Selo			16	63
kotar Dvor	3		2	
kotar Glina	26		1	69
kotar Jaska	21	47	93	104
kotar Karlovac	71	59	64	164
kotar Kostajnica	8			18
kotar Petrinja	2	44		104
kotar Pisarovina	32	129	98	205
kotar Samobor	36	12		120
kotar Sisak	6	105	60	19
kotar Stubica				55
kotar Sv. Ivan Zelina		43	8	84
kotar Velika Gorica	84	67	108	235
kotar Vrginmost	28	21		15
kotar Zagreb		4	90	164
Kotari	317	531	540	1419
Grad Karlovac	37	43	60	191
Grad Petrinja			1	
Grad Sisak				
Gradovi	37	43	60	191
Ukupno Zagrebačka županija	354	574	601	1610
Glavni grad Zagreb	1	13	4	16
Ukupno Zagrebačka županija i Grad Zagreb:	355	587	605	1626
Ukupno Banska Hrvatska	3482	4893	7207	12.267

Izvor: *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. I (–1905.).* Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1913., 24–35; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije sv. II (1906.–1910.).* Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1917., 23–24.

¹⁶ „Cigani“, *Banovac*, 13.VIII.1910., br. 33, str. 2.

Nakon Prvoga svjetskog rata Romi sa zagrebačkog područja postali su dio nove jugoslavenske državne zajednice. Prema podacima iz dva provedena popisa stanovništva iz 1921. i 1931. broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugoga svjetskog rata bio je nešto veći od 70 000, od čega ih je oko 15 000 živjelo na hrvatskim područjima (Banovini Hrvatskoj).¹⁷

Tabela 2: Broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji prema popisu stanovništva iz 1931.

Banovine	1931.	
	Broj Roma	Postotni udio u ukupnom romskom stanovništvu
Dravska	515	0,73%
Savska	14 284	20,34%
Primorska	215	0,30%
Vrbaska	491	0,69%
Drinska	3155	4,49%
Zetska	6 338	9,02%
Dunavska	11 115	15,82%
Moravska	8 919	12,70%
Vardarska	24 494	34,87%
Grad Beograd	699	0,99%
Kraljevina Jugoslavija	70 225	100%

Izvor: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367, kut. 55., sv. 70.

Na hrvatskim područjima (Savska banovina i Primorska banovina) Romi su u međuratnom razdoblju živjeli u istočnim dijelovima Slavonije, Srijema i Baranje, a najmanje u Lici, Gorskom Kotaru te primorskim dijelovima. Većina Roma živjela je u ruralnim područjima, a manji dio je živio u urbanim područjima. Prema istim izvorima, popisima stanovništva, Romi su na ovim područjima većinom bili rimokatoličke vjeroispovijesti, mlađe dobne strukture i gotovo potpuno nepismeni.¹⁸ Potrebno je napomenuti kako se politika jugoslavenskih državnih vlasti prema Romima nije razlikovala od prošlih vlasti, a bila je obilježena brojnim neuspješnim pokušajima represivne asimilacije i prisilne sedentarizacije.¹⁹

I u ovom su razdoblju središnje jugoslavenske vlasti nastavile su s politikom represivne asimilacije u kontekstu zakonske regulacije njihovog položaja. Iako se u javnosti najavljivalo donošenje posebnog zakona za regulaciju položaja Roma na državnoj razini, do toga nije došlo, već su državne i banovinske vlasti nesustavno

¹⁷ Vidi Tabela 2: Broj Roma u Kraljevini Jugoslaviji prema popisu stanovništva iz 1931.

¹⁸ Vojak, *U predvečerje rata*, str. 66–89; Vojak „Romi u popisima stanovništva, str. 447–476.

¹⁹ Vojak, *U predvečerje rata*, 66 - 89; Vojak, „Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931.“, 447–476.

donosile pojedine *ad hoc* odredbe o Romima.²⁰ Istodobno, Romi su se u međuratnoj Hrvatskoj ponajviše bavili obradom drva i metala, poljoprivredom, trgovinom konjima, sakupljanjem sekundarnih sirovina (npr. starog željeza), prosjačenjem i zabavljanjem stanovništva (kao glazbenici ili cirkuski dreseri životinja).²¹ Manji je dio Roma u Savskoj banovini tada uspio u sklopu državne agrarne politike dobiti zemljišta kako bi se mogli baviti poljoprivredom. Istodobno, na ovom području se Rome i dalje percipiralo kao lopove, varalice, širitelje zaraze, otimače djece i besposličare. Takva percepcija često se u novinama (pre)naglašavala, osobito u slučajevima romskih krađa, prijevара i drugih protuzakonitih radnji, a kao posljedica toga javljaju se nerijetki slučajevi nasilnog obračunavanja stanovništva s Romima.²²

Romi na zagrebačkom području između dva svjetska rata

Na zagrebačkom području živio je manji dio romskog stanovništva i to posebice unutar samog Grada Zagreba. Dragutin Majetić je 1937. pisao o tome kako su Romi živjeli u zagrebačkom naselju Trnju. On je opisao težak život Roma obilježen lošim stambenim uvjetima, siromašnom prehranom, nezaposlenošću, sumnjičavosti društva i policijskom (žandarmerijskom) represijom:

„...siva celta pričvršćena za kolac i za kola, to je kuća, dom cigana. Ispred šatora dogoriјеva klada, a vjetar raznaša pepeo. Stara ciganka na ulazu u šator radoznalo me pogleda, a kada spozna da se zaista netko usmijelio da dođe, nestane u šatoru, da se zatim ukaže lik starog ciganina: iskidane odjeće, nepočešljane kose i neobrijene brade, crnih brkova... (...) ...bacim pogled u šator: U kolima leži stara ciganka. Kašljuca. Na zemlji леže vreće- to je ciganski krevet! Dva neoprana tanjura, oko kojih zuje muhe i jedna zardjala žlica- to je pokućstvo ciganskog stana... (...) ...saznajem da se njegov djed doselio prije 90 godina u Hrvatsku, te da stalno ova porodica živi u blizini Zagreba. Ne putuju kao ostali cigani, već rade kod ‘šodoraša’ za komad kruha i koji dinar... (...) ...Čime hranite djecu? Skuhala sam čorbu od zelenog lišća i malo kruha ispekla, eto... (...) ...pogledam na cigana što leži ispred drugog šatora. U ratu je nastradao. Eto vidite: za rat i vojsku nas priznaju kao ljude, a inače?... Ovdje nas tjeraju od jednog mjesta na drugo. Svi nas mrže, a mi nismo lopovi, ne krademo. Ja još nisam bio u zatvoru. Radio bi, ali nemam što... (...) ...tko se brine za nas? Žandari, koji nas proganjaju i nitko više na ovom svijetu... (...) ...mali golišanci vrištali su oko nas. Danas još ne shvaćaju svoju sudbinu gorke realnosti. Za njih postoji život slobode, život patnje; na taj se život priučavaju i uče zakon ljudi: ‘Cigan mora biti rob!’ ...“.²³

Zagrebačke gradske vlasti su 1930. odlučile zabraniti boravak Romima na svom području, smatrajući ih odgovornima za „neprilike i za građanstvo i za po-

²⁰ Janjatović, *Deca careva, pastočard kraljeva*, str. 17; Sobolevski, Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, str. 395; Maštrović, Kako bi cigani, str. 5.

²¹ Vojak, „Romi u popisima stanovništva“, 447–476.

²² Pavlek, K agrarnoj reformi, str. 37–38; Zatluka, Ciganski problem, str. 2; Vojak, Romi u popisima stanovništva, str. 187–200.

²³ Majetić, U logoru cigana, str. 5.

liciju“. Tako je zagrebačko redarstvo sprečavalo Romima prijelaz Savskog mosta i zadržavanje na gradskom području.²⁴ Zatim je zagrebačko kotarsko poglavarstvo odredilo smještaj Roma u naselje kraj Sv. Klare. No, rješenje prisilnog premještanja Roma u Sv. Klaru se nije pokazalo uspješnim, jer su Romi i dalje bili prisutni na zagrebačkim ulicama te ih se i dalje okrivljavalo ih kao „stalnu napast“ za okolno stanovništvo i izletnike.²⁵ Pozadina ovakvog odnosa vlasti prema Romima je u negativnoj percepciji Roma kao okorjelih kradljivaca, varalica i besposličara. Takva percepcija je vidljiva i kod zagrebačkih kotarskih i općinskih vlasti. Samoborske kotarske vlasti sredinom prosinca 1937. u odgovoru na pitanje o potrebi kolonizacije Roma središnjim Banskim vlastima navode kako Romi „ugrožavaju osobnu sigurnost građana i njihovu imovinu“ i pritom „državi služe na sramotu“, a opisuje ih se kako „ne žive čovječanskim životom, već životom divljaka“ te su „zlo za narod i državu, a i sami za se“. ²⁶ Stubičke kotarske vlasti u studenom 1938. u dopisu središnjim Banskim vlastima Savske banovine u Zagrebu navode „neophodnu potrebu kolonizacije cigana“ jer „nanose silne štete narodu“, „kradu“ i „otimaju“ te „zadaju mnogo jada svim vlastima“. ²⁷ Iste su kotarske vlasti predložile sterilizaciju Roma kao mjeru kojim bi se riješilo cigansko pitanje:

„...Nuzgredno se skreće pažnja, da bi ciganske družine muško i žensko trebalo sterilizirati te ih onesposobiti za porod i na taj način bi se naša država i njezini građani po vremenu rešila ciganskih banda tih narodnih nametnika – divljaka. Ovaj korak bi bio najuspješniji za pozitivno rešenje ovog važnog pitanja, a usporedno s drugim naprednim državama...“ ²⁸

Vlasti Banovine Hrvatske su 6. travnja 1940. izdala Naredbu br. 31.148/1940 kojom sve općine i žandarmerijske stanice pozvala na pridržavanje postojeće zakonske regulative o Romima. Unutar ove mjere propisala je popisivanje Roma zavičajnika na određenom području, kako bi se svakom od njih izdali potrebni dokumenti s fotografijom.²⁹ Popis Roma u zagrebačkom kotaru proveden je u srpnju 1940.³⁰ Tako je u općini Sv. Klara popisano 45 romskih obitelji s ukupno 282 Roma, u općini Pušća 10 obitelji s ukupno 28 Roma, u općini Stupnik 8 obitelji s 26 Roma, u općini Zaprešić tri obitelji s 13 Roma, te u općini Sesvete 20 obitelji sa 123 Roma. Ukupno je popisano 86 obitelji s 472 Roma.³¹ Ovim popisom za-

²⁴ *Obzor*, 28.07.1930., br. 171, str. 3.

²⁵ *Jutarnji list*, 5.III.1931., br. 6856, str. 4; *Jutarnji list*, 9.V.1933., br. 7641, str. 8.

²⁶ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 5425/1937

²⁷ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 11344/1938

²⁸ Isto.

²⁹ Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157, kut 112, br. 18931/1940.

³⁰ Isto.

³¹ Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157, kut 272, bez broja; Ukoliko se podaci iz popisa 1940. usporede s podacima iz popisa 1931. uočljivo je kako je došlo do neznatnog proasta broja Roma. Naime, na području kotara Zagreb ukupno je bilo 1931. popisano 555 Roma, i to u općinama: Brezovica (29), Gračani (63), Pušća (33), Sesvete (99), Stupnik (91), Sveta Klara (232) i Vrapče (8), tj. na području samo pet

grebačke vlasti su stekle ključne sociodemografske podatke o položaju romskog stanovništva na njihovom području.

Ukratko o progonu Roma u NDH

Drugi svjetski rat zahvatio je hrvatska područja u travnju 1941. uslijed kraćeg vojnog sukoba Sila Osovine predvođenih Njemačkom, s vojskom Kraljevine Jugoslavije, nakon čije kapitulacije osnovana je Nezavisna Država Hrvatska (dalje NDH). Profašistički Ustaški pokret predvođen Antom Pavelićem preuzeo je vlast uz pomoć i podršku Sila Osovine, koju su priznavale samo države povezane s navedenim vojno-političkim savezom.³²

Ustaška političko-ideološka promišljanja o oblikovanju novoosnovane hrvatske države isključivala su pripadnike manjinskih dijelova stanovništva, poput Židova, Srba i Roma, ističući kako oni ne mogu živjeti u novouspostavljenoj državi.³³ Ustaške vlasti nisu dugo čekale s rješavanjem onoga što se u javnosti nazivalo „ciganskim pitanjem“. U prilog im je išlo postojanje negativnih predrasuda prema Romima na temelju čega su prikazivani kao „paraziti“ u novoj ustaškoj Hrvatskoj. Kako bi se zakonski i socijalno izoliralo romsko stanovništvo, donijeti su krajem travnja 1941. rasni zakoni, poput „Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti“, „Zakonske odredbe o državljanstvu“ i „Zakonske odredbe o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda“, u čijem je članku 4. jasno navedena rasna klasifikacija Roma.³⁴ Osim ovih rasnih zakona, Romi su bili diskriminirani i drugim zakonima u NDH. Primjerice, ukoliko se netko arijskog podrijetla želio oženiti pripadnikom iz „ciganske“ zajednice, bilo je potrebno dobivanje posebne potvrde od strane Ministarstva unutarnjih poslova.³⁵

Ubrzo nakon donošenja (ili donesene) zakonske podloge za progon Roma, državne su vlasti poduzele sljedeći korak, a to je bilo popisivanje Roma kako bi se ustanovio njihov točan broj na određenom mjestu. Potrebno je napomenuti kako državnim vlastima nije bilo moguće utvrditi točan broj Roma, jer se planirani popis stanovništva za 1941. nije proveo uslijed izbijanja Drugoga svjetskog rata te su se koristili podacima iz popisa stanovništva iz 1931.³⁶ Istodobno, Zavod za kolonizaciju NDH inicirao je popisivanje Roma i to zbog pritiska određenih lokalnih vlasti,

općina (Sv. Klara, Pušća, Stupnik, Zaprešić, Sesvete) popisano je 455 Roma. Devet godina kasnije je na području navedenih pet općina popisano ukupno 472 Roma što je činilo povećanje od 17 Roma, manje od očekivanog (prirodnog) povećanja. No, nepodudarnosti u podacima mogu se objasniti metodološkim propustima u prikupljanju podataka; Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367. kut. 55, sv. 70.

³² Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 399 - 461; Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, str. 205 - 349.

³³ *Zločini na jugoslovenskim prostorima*, str. XXXIII.

³⁴ Lengel-Krizman, *Prilog proučavanju terora* str. 30 - 32; Matijević, *Rasna pripadnost*, str. 52 - 53.

³⁵ Vojak, Papo, Tahiri, *Dokumenti*, str. 82 - 85.

³⁶ U fondu Republičkog zavoda za statistiku nalaze demografske procjene o broju Roma u NDH na temelju popisa stanovništva iz 1931; Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367., sv. 81–82, kut. 63.

koje su željele protjerati Rome sa svog područja smatrajući ih velikim problemom za sigurnost i zdravlje stanovništva.³⁷ Zavod je predložio da se Romi, na temelju članka 4. Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti, što prije prijave svojoj općini koja će ih popisati, te da se popisi dostave nadležnim kotarskim vlastima i Ministarstvu unutarnjih poslova. Također, kotarske vlasti trebale su predložiti mogućnosti, načine i mjesta „potpune kolonizacije“ Roma.³⁸ Upravo je ovaj navod značajan jer sugerira kako je Zavod za kolonizaciju nastojao prikriti stvarne razloge popisivanje Roma – pripremu njihove sveobuhvatne kolonizacije. U takvom političkom kontekstu je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH 3. srpnja 1941. objavilo odredbu o popisivanju Roma navodeći da je to „prva mjera u postupku protiv cigana“.³⁹

U ljeto 1941. provodilo se popisivanje Roma, što je omogućilo ustaškim vlastima dobivanje podataka vezanih za romsko brojno stanje i način života (sjedilački ili nomadski) te o njihovom ekonomskom stanju. Ovi podaci trebali su biti iskorišteni, ponajprije, za kolonizaciju Roma. Ministarstvo unutarnjih poslova trebalo je prikupljene podatke o popisivanju Roma dostaviti Zavodu i to zajedno s prijedlozima „o mogućnosti, načinu i mjestu potpune kolonizacije cigana“. Također, potrebno je istaknuti kako je Zavod predlagao da se zabrani izdavanje dozvola za putovanje, ustvari kretanje Roma, do donošenja „daljnje odredbe“ što je značilo da se u potpunosti željelo kontrolirati njihov položaj do donošenje konkretnih planova što s njima uraditi.⁴⁰ Nisu poznate daljnje aktivnosti Zavoda u pripremanju ili provođenju same kolonizacije Roma u NDH zbog čega je logično zaključiti kako se od ove kolonizacije odustalo, vjerojatno zbog nedovoljne spremnosti vlasti NDH u njezinu provođenju uslijed sve težih ratnih (ne)prilika.

Istodobno s donošenjem rasnih zakona, popisivanjem Roma u kontekstu promišljanja o njihovoj kolonizaciji i deportacijama u logore, ustaške vlasti su u nekoliko slučajeva vršile masovna ubijanja Roma. Takvi slučajevi se događaju krajem srpnja 1941. na širem karlovačkom i glinskom području te krajem prosinca 1941. i početkom siječnja 1942. na području Vrginmosta.^{41 42} Zatim su se ustaške vlasti odredile za konačno rješavanje „ciganskog pitanja“. Okružnicom Ministarstva unutarnjih poslova i odredbom Ustaške nadzorne službe, uz podršku Ravnateljstva za javni red i sigurnost, od 19. svibnja 1942. propisana je deportacija svih Roma iz NDH u jasenovački koncentracijski logor.⁴³ Na temelju ove odredbe započela su masovna

³⁷ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

³⁸ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

³⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Kustošija, sign. HR-DAZG-1050, kut. 25, br. 4066; Slavica HREČKOVSKI, „Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac“. U: *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Borović. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1985., 35.

⁴⁰ Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246, kut. 79, br. 1179/1941.

⁴¹ Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, str. 40; Đurić, *Banijski partizanski odredi*, str. 42.

⁴² Đurić, *Banijski partizanski odredi*, str. 42.

⁴³ Vojni arhiv Republike Srbije, Nezavisna Država Hrvatska, br. NDH K148aI F4 D29; Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, str. 302 - 303; Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, str. 41 - 42.

uhićenja i odvođenja Roma što se u javnosti prikazivalo kao rješavanje „ciganskog pitanja“ iskorištavanjem njihove radne snage u logorima.⁴⁴ U slijedećim mjesecima većina Roma završila je u jasenovačkom logoru, izuzev manjeg dijela sedentarnih Roma muslimanske vjeroispovijesti s područja Bosne i Hercegovine („Bijelih Cigana“). Oni su bili izuzeti od popisivanja u ljeto 1941. i deportacija u jasenovački logor u svibnju 1942. zbog reakcije dijela muslimanskih intelektualaca uz podršku muslimanskih vjerskih institucija prema središnjim ustaškim vlastima u Zagrebu.⁴⁵

Romsko stanovništvo posebno je stradalo u jasenovačkom koncentracijskom logoru. Za razliku od drugih zatočenika, Romi se prilikom deportacije u logore nije službeno bilježilo pojedinačno, već kao dio određenoga „železničkog vagona“. Osim toga, Romi su u jasenovački logor dolazili pješice u dugotrajnim marševima. Svima njima dolaskom u Jasenovac oduzeta je (opljačkana) sva osobna imovina.⁴⁶ Dolaskom u jasenovački logor, Romi su bili podijeljeni na dvije skupine: nemoćni, bolesni, žene i djeca nalazili su se u skupini 3b, a „jači i izdržljiviji“ Romi u skupini 3c.⁴⁷ Romi su unutar jasenovačkoga logorskog sustava bili smješteni u sjeveroistočnom dijelu logora (Logor III C).⁴⁸ Istodobno, drugi dio romskih logoraša u početku je bio smješten u selu Uštica u iseljenim srpskim kućama, no ubrzo je zbog njihova prekomjernog broja dio premješten u prekosavsko selo Gradina, u kojemu su se provodile najmasovnije likvidacije.⁴⁹

Stradanje Roma na zagrebačkom području

Romi na zagrebačkom području bili su kao i drugi Romi u NDH obuhvaćeni rasnim zakonima, kojima su izgubili sva građanska prava te i zakonski postali „nepoželjni“ dio novog društva. Zanimljivo je sjećanje Veljka Kovačevića s početka Drugoga svjetskog rata, u kojem opisuje dolazak komunistički revolucionarnih boraca u Zagreb i slučajni susret s Romima:

„...Trebalo je proći Podsused, Vrapče, stići u Zagreb i pronaći partijske veze. Podsuseda smo se mnogo plašili. Kilometar dalje od mosta sretosmo nekoliko kola Cigana. S jednih kola side jedna lijepa Ciganka i poče da nas salijeće kako bi nam gatala. U nadi da bismo mogli nešto preko nje saznati, pristadosmo. Sem toga, govorilo nam se s privlačnom djevojkom. Ciganka nam je pričala o velikim putevima, o sreći, o ljubavi, o budućoj djeci i dizala marku po marku. Njene priče bile su neobično lijepe. Rado smo joj davali marke. — Kako je u Podsusedu? — upitasmo. — Slabo, slabo. Otuda su nas istjerali. — Ima li mnogo ustaša? — Na svakom koraku. Dok smo još razgovarali s Cigankom, naiđe jedan seljak, koji je, vozeći se u kolima, gonio

⁴⁴ *Nova Hrvatska*, 03.06.1942., str. 8; *Hrvatski narod*, 14.06.1942., str. 4.

⁴⁵ Džemaludinović, *Jedno svjedočanstvo*, str. 72 – 73; Hadžijahić, „Bosanski Romi 1941/1942.“, str. 1313 – 1323.

⁴⁶ Kovačević, *Prvi dan u logoru*, str. 117 – 118, 120.

⁴⁷ Kevo, *Počeci logora Jasenovac*, str. 67 – 68.

⁴⁸ Riffer, *Grad mrtvih*, str. 38.

⁴⁹ Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima*, 47–48.

petnaestak mirnih konja. Odmah mu se priključismo i ponudismo pomoć. Bio nam je zahvalan. Rasporedili smo se s jedne i s druge strane ceste, gonili konje, vikali na njih, više da bismo ih plašili nego smirili. S čoporom konja, kao vrijedni čobani, ušli smo u Podsused. Ustaše su jurile na biciklima i u automobilima, mimoilazili nas, razgonili nam konje, ne obazirući se ni najmanje na nas. Tako smo stigli do predgrađa Zagreba. Tu smo se rastali od našeg dobrodošlog saputnika...⁵⁰

Iz ovog opisa uočljiva je napetost koja je vladala početkom rata u predgrađu Grada Zagreba, a u kojem Romi još nisu bili progonjeni od strane ustaških vlasti.

Tabela 3. Broj Roma u Velikoj župi Prigorje i Gradu Zagrebu (prema podacima iz popisa stanovništva 1931.)

Velika župa Prigorje	
Dugo Selo	38
Kutina	24
Samobor	87
Stubica	62
Sveti Ivan Zelina	88
Velika Gorica	453
Ukupno	752
Grad Zagreb	56
Ukupno VVŽ Prigorje + G. Zagreb	808

Izvor: Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA – 367, kut. 55., sv. 70.

Početkom srpnja 1941. Redarstveno ravnateljstvu u Zagrebu objavilo je „oglas“ u kojem je navedeno kako

...odredbom Ministarstva unutrašnjih poslova od 3. VII. 1941. broj 13542 Pr. M.U.P. – 1941 imadu se popisati svi cigani obojeg spola, kao i djeca koji borave stalno i nestalno na području grada Zagreba bez obzira na zanimanje. Obzirom na to pozivaju se svi cigani, koji borave na području grada Zagreba, da se radi popisa prijave kod Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, Gjorgjićeva ulica br. 4 u katu soba br. 12 i to dana 22 i 23 srpnja o. g. od 16 do 19 sati...⁵¹

Ovime je započelo popisivanje Roma i na zagrebačkom području. O provođenju samog popisa gotovo se ništa ne zna, jer popisi nisu sačuvani. Ono što je sačuvano, jest dio spisa lokalnih općinskih vlasti sa zagrebačkog područja. Sesvetske općinske vlasti izvješćuju 20. srpnja 1941. o Romima na svom području, pritom predlažu zagrebačkim kotarskim vlastima:

⁵⁰ Kovačević, *Od Njemačke do Zagreba*, str. 239.

⁵¹ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe*, str. 72; O tome više vidjeti: „Cigani s područja Zagreba moraju se prijaviti“, *Hrvatski narod*, 19.07.1941., str. 7; „Zigeuner müssen sich polizeilich melden“, *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 19.7.1941., str. 4.

„...da se ovi cigani presele i negdje koloniziraju kako bi se ovaj čist hrvatski kraj naseljen hrvatskim življem očisti od cigana...“.⁵²

Slično sesvetskim općinskim vlastima, općinske vlasti u Stenjevcu 23. srpnja 1941. izvještavaju zagrebačke kotarske vlasti kako:

„...ujedno se predlaže, da se navedeni cigani svi ovdale odstrana njihove nekretnine zapljene, pošto se žitelji iz ove općine na cigane jake srde, je ne živu valjanim i poštenim životom, njihove žene po selu prosjače, raznašaju uginulu živad i stoku, napasivaju svoje konje i blago na seljačkim posjedima, te prave i drugu štetu...“.⁵³

Istog dana su općinske vlasti u Remetama izvijestile zagrebačke kotarske vlasti kako se na njihovom području nalazi jedna romska porodica Nikolić, koja je stalno nastanjena na svom posjedu te se bavi prijevozom robe.⁵⁴ Druge općinske vlasti u Sv. Klari, Zaprešiću, Brezovici, Stupniku, Vrapću, Pušći i Brdovcu poslale su popis Roma sa svog područja, bez dodatnih prijedloga.⁵⁵ Istodobno su općinske vlasti u Markuševcu, Šestinama i Kustošiji izvijestile kako na njihovom području ne žive Romi.⁵⁶

Popisi romskog stanovništva zasigurno su pomogli ustaškim vlastima u identificiranju Roma za vrijeme provođenja sveobuhvatne deportacije Roma u jasenovački koncentracijski logor na temelju odredbe od 19. svibnja 1942. Na temelju te odredbe je Zapovjedništva ustaške nadzorne službe 26. svibnja 1942. izdalo naredbu Redarstvenoj oblasti za Grad Zagreb:

„...Poziva se naslov, da žurno poduzme mjere zajedno sa područnim oblastima, te kotarskim oblastima čije područje graniči sa područjem grada Zagreba, da se ciela okolica grada očisti od cigana. Svi cigani do kojih se dođe savezno sa provedenom akcijom imaju se bez ikakvog postupka odpremiti u sabirni i radni logor Jasenovac. Stvar je žurna jer još tokom ovog tjedna nesmiye u okolici grada Zagreba biti ni jednog cigana....“.⁵⁷

Kriminalni odjel Redarstvene oblasti za Grad Zagreb je zatim 28. svibnja 1942. proveo deportaciju 69 Roma u jasenovački „sabitni i radni“ logor, a dan kasnije su iste nadležne logorske vlasti potvrdile prijem Roma sa zagrebačkog područja. O ovoj deportaciji sačuvana je dokumentacija koja se sastoji od popisa

⁵² Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 7424/1941.

⁵³ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 4979/1941.

⁵⁴ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 1636.

⁵⁵ Potrebno je napomenuti kako spomenuti popisi Romi nisu pronađeni u ovom fondu; Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 1201/1941; br. 3032/41; br. 1843-1941; br. 4035 /1941; br. 2693/1941; br. 3354/1941; br. 4822/1941.

⁵⁶ Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Stupnik, sign. HR-DAZG-1051., kut. 63/2, br. 7174 - 1941; br.1354; br. 4066/1941.

⁵⁷ Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe, knjiga II (siječanj—lipanj 1942), str. 364 - 365.

69 Roma. Ono što je zanimljivo u toj dokumentaciji jest da su popisani isključivo muški Romi, dok nije popisana niti jedna Romkinja. Logično je pretpostaviti da su zajedno s Romima i njihove žene, kćeri, rođakinje bile deportirane u logor, stoga je vjerojatno da su samo popisani Romi kao vođe domaćinstva, bez navođenja ostalih članova obitelji. Iz samog popisa je vidljivo da su deportirani Romi iz Grada Zagreba i okolnih područja poput Remeta, Stenjevca, Vrapča, Samobora, Odre, Bistre, Sv. Klare, Resničke Trnave, Granešine, Bukovca, Sesveta, Dugog Sela i dr. Većina Roma bila je oženjena i posjedovala je jedna kola s konjem. Najmlađi deportirani Rom imao je 13 godina, a najstariji 78 godina.⁵⁸

Svjedočanstva preživjelih Roma sa zagrebačkog područja

Svjedočanstva preživjelih Roma predstavljaju jedan od značajnih izvora za bolje razumjevanje onoga što se dogodilo Romima sa zagrebačkog područja za vrijeme deportiranja u jasenovački koncentracijski logor, te kakav je bio njihov položaj unutar samog logora.

Prvo svjedočanstvo odnosi se na Štefana Nikolića koji je 14. ožujka 1952. dao iskaz kod Okružnog suda u Zagrebu u krivičnom predmetu protiv Artuković dr. Andrije. Štefan se rodio 11. prosinca 1918. u Bistri, a prilikom davanja iskaza navedeno je da je bio „nepismen“ i kako „nije kažnjavan“. On u svom iskazu opisuje svoje životne prilike prije same deportacije:

„...Ja sam porijeklom ciganin. Od god. 1937. pa do polovine mjeseca maja 1942 ja sam sa svojom porodicom živio u Zagrebačkoj Dubravi zarađujući svoj svakodnevni kruh prevoženjem, jer sam imao svoje konje i kola. Imao sam ženu Nikolić Šteficu staru 20 godina, i jedno dijete Danicu, staru 3 godine. U času kad smo po policijskim organima tzv. Nezavisne Države Hrvatske bili odvedeni u koncentracioni logor Jasenovac moja žena nalazila se je u IX. mjesecu trudnoće i trebala je kroz tri tjedna roditi...“.⁵⁹

Štefan je naveo kako se deportacija njega i drugih Roma iz zagrebačke Dubrave dogodila sredinom svibnja 1942:

„...Kako sam spomenuo polovinom mjeseca maja 1942. došlo su u Zagrebačku dubravu, gdje se je nalazilo čitavo cigansko naselje, policijski organi tzv. Nezavisne Države Hrvatske i ustaše, te su nam rekli da smjesta moramo napustiti svoje domove i da ćemo svi bez razlike biti otpremljeni nekuda u Bosnu, gdje ćemo biti na prisilnom radu, i raditi na nekim napuštenim posjedima. Stvarno su svi cigani iz spomenutog naselja sa svojim stvarima prepraćeni na tzv. sajmište u Zagrebu, gdje smo bili uto-vareni u 4 marvinska vagona i u tim vagonima ostali smo zatvoreni 2 dana, a nakon toga smo krenuli vlakom u pravcu Istoka...“.⁶⁰

⁵⁸ Hrvatski državni arhiv, Ustaška nadzorna služba- Ured II Ustaška obrambena služba, sig. HR-HDA-248, kut. 6, br. 30052.

⁵⁹ Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421, kut. 128, Štefan Nikolić – iskaz.

⁶⁰ Isto.

Uočljivo je kako su se ustaške vlasti u slučaju deportacije Štefana i njegovih sunarodnjaka koristile obmanom, govoreći Romima kako će biti odvedeni u Bosnu, gdje će „prisilno“ raditi na nekim „napuštenim posjedima“. Razlog toj obmani jest da su ustaše tako nastojale u što većem miru, bez otpora kod samih Roma, provesti deportaciju do jasenovačkog logora. Iz Štefanovog iskaza primjetno je u kakvim su neljudskim uvjetima Romi deportirani u logore. Putovanje iz Zagreba do Jasenovca vlakom trajalo je tri dana, od toga su Romi dva dana proveli zaključani u stočne vagone. Štefan u opisu dolaska u jasenovački logor navodi:

„...Trećeg dana negdje oko 11 sati prije podne naši su vagoni bili odkopčani pred koncentracionom logoru Jasenovac. U vagonima smo bili zatvoreni oko 2 sata i kroz prozorčice smo razgledavali okolinu. Na jednoj poljani primijetio sam čitavu gomilu razbacanih kola, za koju sam zaključio da su bila vlasništvo cigana, obzirom na poseban tip kola koje su cigani običavali izradjivati. Također sam vidio da se je nekoliko grupa cigana kretalo mimo nas pored Save, a za svakom grupom na jednom kolima vozili su se ustaše, a u kolima su se nalazili krampovi, lopate i željezni batovi. U svakoj grupi nalazili se je 40 – 50 muškaraca, žene i djece, a sve su to bili cigani. Vidio sam da su neki ljudi iz tih grupa okajali i zapomagali. Iz jedne grupe bila je jedna starica pala na zemlju, vjerojatno je bila iscrpljena, pa je tada k njoj pristupio jedan ustaša, istrgao joj iz ruku njezin štap i tim štapom je počeo nemilosrdno lupati po glavi, a nakon toga joj je užetom svezao ruke i odvuкао do obale Save odakle ju je bacio u vodu. Slična stvar ponovila se sa jednom ženom iz jedne od idućih grupa. Koliko se sjećam, ukupno je bilo prošlo pokraj nas 5 takovih grupa. Nakon toga nama su ustaše počele zabranjivati da gledamo kroz prozorčice kamenjem. Nakon prolaska tih, otprilike pola sata kasnije, vidjeli smo iz protivnog pravca dolaziti grupu od 20 – 30 ustaša od kojih su neki bili samo u košuljama, a drugi su imali ljetne bluže, međutim svi su imali zasukane rukave i ruke su ime bile potpuno krvave, a krvlju su im bile poprskane i čizme. Nakon toga nam je postalo sve jasno, da smo prevareni, te da ćemo ovdje stradati. Kako sam rekao u vagonima smo nalazili oko 2 sata, nakon lega su nas istjerali iz vagona i morali smo u neke sanduke pobacati sve naše isprave, novac i predmete od vrijednosti. Ja sam zapitao nekoga ustašu, da li će se sastaviti popis o ovim stvarima, koje nam se oduzimaju, našto se je ovaj izderao neka ništa ne pitam. Bilo nam je rečeno, da će svaki onaj, koji zataji makar 25 para odmah biti ubijen. Na tu prijetnju mi smo u te sanduke pobacali sve stvari, pa čak i čikove i mrvice duhana koje su nam se nalazile po džepovima. Zatim su nas ponovno strpali u vagone i zatvorili...“⁶¹

I u Štefanovom slučaju, ustaše su Rome prilikom dolaska u jasenovački logor, sustavno pljačkali. Štefan je na određeni način imao sreću što je zbog svoje mladosti i snažne konstitucije bio izabran za posebne poslove u logoru:

„...Poslije pola sata bili smo ponovno istjerani iz vagona i tu su svi mladji i jači i otporniji muškarci odvojeni, i odvedeni u jedan logor u kojem su se nalazile barake u kojima su stanovali zatočenici koji su u logoru radili fizičke poslove. Iz ova 4 vagona bilo nas je izabrano vrlo malo, najviše 10 muškaraca...“⁶²

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

Štefan zatim opisuje „ciganski logor“ koji je činio manji dio jasenovčakog logora, a u kojeg su bili smješteni Romi:

„...Istog dana, poslije podne, oko 3 sata, muškarce, ženu i djecu, koji su ostali u vagonima, odveli su u jedan drugi logor koji se je nalazio u blizini. To je bio ograđeni bodljikavom žicom prostor otprilike 200 četvornih hvati velik, na kojem nije bilo nikakvih nastambi ili zgrada. Na tom prostoru nalazio se je veliki broj muškaraca, žene i djece, sve od reda cigani. U logoru u kojem sam se ja nalazio bilo je više hiljada ljudi, među kojima je bilo židova, pravoslavaca i cigana. Budući da svi nisu mogli stati u barake, neki su spavali i vani. Budući da ja još uvijek nisam znao, kuda sam dopremljen, to sam se interesirao gdje se nalazim, našto su mi ljudi, koji su prije mene u taj logor bili dovedeni, rekli da bolje neka ništa ne pitam. Istoga ili drugoga dana, bio sam u tom radničkom logoru sreo svoje kumove Nikolić Janka i Antuna iz Pušće Bistre, koji su se u tom logoru nalazili već dva tjedna. Oni su bili toliko mršavi i obrašteni bradama, da ih ja nisam ni prepoznao. Oni su mi pričali da su već trebali biti pobijeni u tom logoru, pa da su već bili iskopali i jame u koje su trebali biti bačeni, međutim da su ipak bili pošteđeni i poslani u grupu za vršenje teških fizičkih radova. Nikolić Janko mi je pričao, da s druge strane Save ustaše ubijaju cigane, te da je on zakopavao neke pobijene žrtve, a među njima da je pronašao i svoju vlastitu ženu i djecu...“⁶³

Štefan je u jasenovačkom logoru obavljao poslove poput kopanja jama za grobnice i određene poljoprivredne poslove (npr. sadnje graha):

„...Drugog dana ujutro mi smo bili poslani radi kopanja nekog graha i radili smo sasvim u blizini ciganskog logora u kojem se je nalazila moja žena i djeca. Iz tog logora protekle noći bila je odvedena gotovo polovina zatočenika, koji su samnom bili došli prijašnjeg dana. Moja žena, koja me je primjetila, vikala mi je preko žice, da se boji za sudbinu svoju i svoje djece, a ja sam bio zamolio ustašu, koji nas je čuvao, da mi dozvoli da s njom časkom porazgovaram, što je ovaj odbio, rekavši mi da koliko sam sa ženom razgovarao, da je to sve, te da više s njom ne ću razgovarati. Istog dopodneva negdje oko 11 sati, u taj logor bila je ušla grupa ustaša koja je zapovjedila svim ciganima, da skinu gornje rublje, i cipele, pa su ih sasvim vezali žicom za ruke i to dvojicu ljudi zajedno, i odveli nekuda iz logora. Nakon toga, od njih se u taj logor nije više nitko povratio...“⁶⁴

Također je u samom jasenovačkom logoru svjedočio brojnim zločinima nad Romima i drugim logorašima:

„...Idućeg dana vidio sam sa nasipa, jer se je logor nalazio kraj obale Save, na drugoj strani obale odprilike 150 – 200 metara udaljeno, kako su ustaše bacale u visu malu djecu i dočekivali ih na bajunete. Video sam da je na taj način ubijeno 6 ili 7 djece. Petog dana ja sam sa jednom grupom cigana prebačen čamcem na južnu obalu Save i tu smo podijeljeni u 4 grupe, pa nam je bilo stavljeno u zadatak da kopamo u zemlji velike jame. Na rad nas je moglo biti ukupno oko 50 ljudi, a ove jame su bile od obale Save udaljene odprilike 200 metara. Jame su bile veličine odprilike 10 metara u kvadrat, a bile su gotovo još i nešto dublje. Svakog dana smo iskopali 4 takove jame, a radili smo od 7 sati izjutra pa do 16 sati poslije podne. Odmah prvoga dana ja sam sa jednom grupom cigana zatrpavao ranije iskopane jame. U tim jamama na-

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

lazili su se pobijeni cigani muškarci, žene i djeca. Ja sam tog dana zatrpao 7 takovih jama, a u svakoj jami se je nalazilo 40 – 50 pobijenih ljudi. Po ranama se je vidilo da su žrtvama lubanje razbijene nekim teškim predmetom, vjerojatno batom, a bilo je dosta pobijenih kojima su bili rasporeni trbusi, tako da su im ispala crijeva. Nekim žrtvama su bila odsječena uha i ruke. Izvjestan broj žrtava nalazio se je pobijen izvan jama, pa smo ih skupljali i bacali u jame, a zatim zatrpavali. Ja sam na južnoj obali Save rado kod iskopavanja jama ukupno 9 dana. Svakoga dana nailazili smo na isti prizor. U jamama koje smo bili iskopali ranijeg dana, nalazili samo pobijene cigane, i to muškarce, žene i djecu, od koji je većina bila samo u donjem rublju, a neki koji su imali lošija odijela bili su ubijeni u odijelima. Svi su oni pobijeni uglavnom maljevima, pa su imali razbijene lubanje. Za vrijeme našeg rada vidjeli smo, da su i to obično poslije podne, sa sjeverne strane Save iz logora dopremene grupe cigana, koji su bili smješтовани u neke napuštene kuće koje su se nalazile na južnoj obali Save. Oni su bili vjerojatno likvidirani noću nakon našeg odlaska, jer smo redovno svakog jutra nalazili, u ranije iskopanim jamama, čitave gomile pobijenih ljudi. Za vrijeme svog rada kod kopanja jama, za žrtve ustaških pokolja, ja na svoje oči nisam vidio likvidiranje zatočenih cigana, njihovih žena i djece, ali sam kroz 9 dana svakog jutra, vidio i zajedno s ostalim ciganima zakapao čitave gomile ubijenih cigana...“⁶⁵

Nakon 14 dana boravka u jasenovačkom logoru, Štefan se odlučio za bijeg:

„...Budući da je rad u logoru bio veoma naporan, a hranili su nas vrlo slabo, to sam ja ubrzo propao i osjetio sam da ne ću moći dugo raditi na tako teškom poslu. Budući da se je u logoru znalo, da će svaki onaj koji više nije sposoban za fizičke poslove biti ubijen, to sam ja s još jednom grupom cigana, koji su samnom radili, na kopanju jama, odlučio da ću pobjeći iz logora, čim nam se pruži prilika. Stvarno 14-og dana mog boravka u logoru, jedne noći uspio sam se provući ispod bodljikave žice i pobjeći iz logora. Tom prilikom zajedno samnom pobjegli su Nikolić Andrija, koji sada živi u Zagrebačkoj Dubravi, Nikolić Mato, za kojeg neznam sada gdje se nalazi, Nikolić Štefan iz Kurilavca, kot. Vel. Gorica, Nikolić Štefan koji sada živi u Garešnici, Levaković Stevo, zvan Mikša, za kojeg sada neznam gdje se nalazi, Nikolić Imbro, sa boravištem u Zagrebačkoj Dubravi i Nikolić Antun, koji sada boravi negdje u Slavoniji. Nakon svog bijega ja sam se prebacio u Sloveniju, gdje sam negdje u mjesecu junu iste godine, uhvaćen po Nijemcima i doveden najprije u koncentracioni logor Garmisch u Austriji, zatim u koncentracioni logor Salzburg, a napokon u koncentracioni logor Dachau, gdje sam dočekao oslobođenje...“⁶⁶

Iako je uspio pobjeći iz jasenovačkog logora, ponovno su ga uhitili i deportirali u nekoliko logora u Austriji i Njemačkog, u kojima je uspio preživjeti.

Slijedeći Rom koji je preživio Drugi svjetski rat bio je Stjepan Nikolić iz Velike Gorice, koji je poput Štefana svjedočio 4. travnja 1952. u Uredu Kotarskog javnog tužništva Velika Gorica. Stjepan opisuje svoju deportaciju u jasenovački logor:

„...datuma se točno ne sjećam, ali je to bilo otprilike u početku svibnja 1941 godine, kada su došle ustaše po mene i ostalu moju familiju i to moju ženu, petero djece, oca, dva brata i tri sestre, te su nas iz Plesa, gdje sam tada stanovao sa ostalim ciganima, koji su bili u tom mjestu odveženi i to najprije na sajmište u Vel. Gorici, gdje smo se

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

grupirali sa čitavog kotara Velika Gorica, te nas je moglo biti do hiljadu. Nakon dva dana bili smo odvedeni pod pratnjom ustaša na željezničku stanicu V. Gorica ukrcani u vagone i odveženi do Jasenovca...“.⁶⁷

Iz Stjepanovog iskaza uočljiva je vjerojatna pogreška u navođenju početka svibnja 1941. kao vremena u kojem je bio deportiran u jasenovački logor zajedno sa svojim sunarodnjacima. Deportacija se vjerojatno dogodila godinu dana kasnije, a potrebno je imati na umu kako su prvi logoraši u jasenovački logor dolazili u kolovozu 1941.⁶⁸ Ovoj pretpostavci ide u prilog „Izvjješće o položaju – petnaest dnevni izvješće“ od 28. svibnja 1942., koje je kotarska vlast u Velikoj Gorici uputila nadležnim vlastima u Velikoj župi Progorje;

„...Od strane zapovjedništva Ustaške nadzorne službe dobiven je nalog, da se imade očistiti okolica grada Zagreba od cigana. Pod tom okolicom razumjeva se i područje kotara Vel. Gorica. Taj nalog je stigao ovoj oblasti dana 28. svibnja 1942 godine, te su u tom smislu i poduzete mjere kako bi kotar Vel. Gorica bio očišćen od cigana i da isti budu otpremljeni prema navedenom nalogu u sabirni radni logor Jasenovac. Postupak je određen tako, da se sa tom akcijom imade započeti na području pojedinih upravnih občina na dan 29. svibnja 1942 godine u 8. sati prije podne uz sudjelovanje oružništva, članova ustaške pripremne bojne kotar Vel. Gorica, a administrativni posao da imade obaviti dotično občinsko poglavarstvo. Nad dan 20. svibnja 1942 godine svi sakupljeni cigani imadu se dopremiti u mjesto Vel. Gorica, gdje će biti privremeno smješteni u logor pod stražom, a odavde otpremljeni u Jasenovac na daljni postupak...“.⁶⁹

Iz ovog dokumenta je jasno kako se deportacija Roma iz Velike Gorice odvijala krajem svibnja 1942.

Stjepan zatim opisuje dolazak i smještaj u jasenovački logor:

„...Došavši tamo bili smo svi u zatvorenim vagonima 36 sati, nakon čega su vagone otvorili i nas grupisali na jednoj livadi ograđenoj bodljikavoj žicom visokom oko 3 i pol do 4 metra sa par prolaza a kojima su bili stražari ustaše. Nakon toga poslije jeda [jednog, op.a.] dana su žene i djecu grupisali odvojeno od nas muškaraca i tjerali prema Uni i to nas muškarce vezavši nam ruke na leđjima sa komadom žice dugim oko polametra...“.⁷⁰

Stjepan je poput Štefana Nikolića bio izdvojen za određene poslove u jasenovačkom logoru što mu je omogućilo da bude svjedokom masovnih ubijanja u logoru:

„...Ja sam sa još 34 cigana bio izvadjen od velike grupe, te sam bio dodijeljen na rad oko okopavanja krumpira i na čišćenju korova uz štreku, koja vodi prema Novskoj. Istog dana naše žene i djeca bili su odvedeni po ustašama do iskopanih jama veličine 6 met. x 8 m., a visoke oko 3 metra odnosno 4 metra, te su tamo bile zajedno sa djecom

⁶⁷ Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421, kut. 128, Stjepan Nikolić – iskaz.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Kotarska oblast Zagreb, sign. HR-DAZG-23, kut. 8, br. 249-Pr- 1942.

⁷⁰ Isto.

ubijene. Na taj rad oko čišćenja štreke odlazio sam kroz 8 dana, koliko sam se nalazio u logoru Jasenovac i svaki dan uz pratnu ustaša vidjao sam kako vode velike grupe cigana po nekoliko stotina, do iskopanih napred opisanih jama i gdje ih ubijaju i to na stotine, do iskopanih napred opisanih jama i gdje ih ubijaju i to na slijedeći način: muškarci cigani svaki je bio vezan žicom rukama na leđjima i stajali su u dvojnim redovima jedan za drugim u koloni, a sa svake strane čuvani od ustaša sa strojnicama uperenim na gotovs. Prva dvojica bila su odmah do jame te su pod prijetnjom čuvara ustaša morali da skaču u jamu, dok je na rubu iste bilo sva ustaše – krvnika svaki sa po veliki željeznim čekićem, koji su prilikom dolaska na rub jame svakog udarali čekićem u čelo. Tako je išlo redom sve dvojica po dvojica, dok se ne bi uništila čitava ta kolona. Ukoliko netko od cigana nije htio sam da ide u jamu, bio je piknut bajunetom po čuvaru – ustaši tako da je u padu u jamu bio udaren po drugom ustaši čekićem po čelu. Kad se je rupa napunila tim lješevima, među kojima nijesu svi bili odmah mrtvi, ista bila zatrpavana najprije jednim tankim slojem zemlje, a zatim krečom, te sam svaki puta vidio, kako se je površina te rupe gibala, a to mislim uslijed toga, što su ljudi još bili živi zatrpani, te su to se održavali pokreti disanja. Rupe su zatrpavali, kako sami cigani, tako i židovi, koje su također kasnije ubijali na naprijed opisan način. U slučaju da kolona određenih cigana odnosno židova, te pravoslavaca za ubijanje nije bila prevelika odnosno dovoljna, da zatrpa u potpunosti iskopanu jamu, u tom slučaju jama je bila prekrivena zemljom i krečom na opisan način i dovedena je zatim druga kolona, te ponovno na isti način pobijena i prekrivena. Koliko sam ja mogao procijeniti, tu je bilo kroz osam dana, koliko sam se ja nalazio u logoru, ubijeno oko 10 – 15.000 cigana, a za židove i pravoslavce ne bi znao reći...⁷¹

Nakon osam dana u logoru, Stjepan se zajedno s nekoliko svojih sunarodnjaka odlučio na bijeg iz logora:

„...Meni su ustaše pobili svu moju porodicu, koju sam prema članovima napred naveo, tako da sam ja jedini izvukao živu glavu i to na taj način, da sam deveti dan po dolasku u logor zajedno sa Nikolić Jankom iz Velike Gorice, Nikolić Nikolom iz Vukovine, Lakatuš Jankom iz Novog Čića, pobjegao oko jedan sat u noći kroz jedan jarak, koji je prolazio ispod bodljikave žice, koja je služila kao ograda logora, pužući potrbuške i prebacivši se preko Save za Medjurić, gdje smo bili zatečeni od šestorice civila ustaša, koji su nas ganjali, te je bio uhvaćen Nikolić Nikola iz Vukovine i istog su ti civili – ustaše sa sjekirama na komade isjekli, dok je nama trojci uspjelo pobjeći, od kojih je Lakatuš Janko nakon izvjesnog vremena bio pronađen po ustašama i odveden, a za kojeg nisam nikada ništa čuo. Ovo naprijed što sam iznio poznato mi je iz vlastitog zapažanja i to što sam vidio na taj način svaki dan, kad sam po nekoliko puta prolazio mimo tih jama, odlazeći na rad na kakvo krčenje šuma, korova i slično, tu sam vidio otprilike oko 30 opisanih jama sve obiljene krvlju. O ovome bi mogao također jasno iskazati i moj znanac Nikolić Janko, koji je čitavo vrijeme bio zajedno sa mnom, kako doveden u logor, tako i bio u logoru i samnom utekao...“⁷²

Stjepan je za razliku od Štefana nakon uspješnog bijega iz jasenovačkog logora uspio do kraja rata izbjegavati ponovna uhićenja i deportiranja u logore. No, Štefanov i njegov iskaz govori o surovom i represivnom ustaškom progonu romskog stanovništva u NDH.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

O razmjerima stradanja Roma sa zagrebačkog područja

Broj stradalih Roma zasigurno je jedno od središnjih pitanja na koje je potrebno odgovoriti kako bi se shvatili razmjeri njihova stradanja u NDH. Štoviše, u hrvatskoj javnosti nisu rijetki pokušaji manipulacije upravo brojem stradalih Roma kako bi se dokazali određeni revizionistički stavovi u odnosu na ovo pitanje.⁷³ O razmjerima stradanja romskog stanovništva u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata u najkraćem i najslikovitijem obliku dovoljno je reći kako su predratni popisi stanovništva zabilježili oko 15 000 Roma (1931.), a prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. zabilježio ih je samo 405 na području Hrvatske i 442 na području Bosne i Hercegovine. Iz toga je uočljivo kako je romsko stanovništvo na području NDH gotovo u potpunosti demografski uništeno, iako se tim „službenim podacima“ uvijek treba koristiti s velikim oprezom uslijed metodoloških i drugih pitanja (poput etničke mimikrije Roma).⁷⁴ U „Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.“ trenutno su popisane 16173 romske žrtve.⁷⁵

Tabela 4. Broj ubijenih Roma na zagrebačkom području prema „Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.“

Kotar	Mjesto	Broj ubijenih Roma
Dugo Selo	Lupoglav	74
	Ukupno	74
Kutina	Banova Jaruga	1
	Stupovača	1
	Kutina	3
	Stručec	13
	Gornja Jelenska	3
	Ukupno	21

⁷³ Koić, Banić, Nema nikakvih dokaza, str. 38 – 47; Kajtazi, Vjerujem da je u Jasenovcu.

⁷⁴ Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji*, str. 676–677; Potrebno je imati na umu kako su neki znanstvenici iznijeli različite brojke o ubijenim Romima u NDH. Narcisa Lengel-Krizman navela je brojku od 8570 romskih žrtava (uključujući oko 3000 neidentificiranih osoba), Antun Miletić navodi brojku o 19 532 ubijenih Roma s područja današnje Republike Hrvatske i 4126 Roma s područja današnje Bosne i Hercegovine ubijenih samo u jasenovačkom logoru; *Lengel - Krizman, Genocid nad Romima*, 60–61; Miletić, Ubijeni u koncentracijskom logoru Jasenovac 1941–1945, str. 445–450, 793–798; Zatim Milan Bulajić navodi 40 000, Rajko Đurić između 40 000 i 60 000, Manachem Shelah i Dennis Reinhartz 26 000, Ferdo Čulinović 30 000, Jozo Tomasevich 20 000, a Ivo Goldstein 15 000 ubijenih Roma u NDH; Bulajić, Ustaški zločini genocida, str. 83; Biondich, Persecution of Roma, str. 39; Geiger, Ljudski gubici, str. 699 - 749; Đurić, *Povijest Roma*, 108; Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 324–325; Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji*, 6str. 76.

⁷⁵ „Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac 1941.–1945.“, pristup ostvaren 13.07.2020., <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>.

Samobor	Bregana	1
	Rakov Potok	37
	Sveti Martin pod Okićem	6
	grad Samobor	4
	Kerestinec	48
	Strmec	37
	Kalinovica	5
	Stupnik	10
	Stupnički Obrež	5
	Ukupno	153
Sveti Ivan Zelina	Biškupec	2
	Blaževdol	3
	Breg Mokrički	1
	Donja Zelina	45
	Donje Orešje	1
	Hrastje	25
	Krečaves	12
	Križevčec	2
	Marinovec	5
	Pretoki	5
	Sveti Ivan Zelina	3
	Ukupno	104
Velika Gorica	Gornja Lomnica	1
	Jagodno	1
	Lazina Čička	9
	Lukavec	6
	Novo Čiče	11
	Petrovina Turopoljska	7
	Pleso	12
	Velika Gorica	5
	Zablatje Posavsko	17
	Ukupno	69

Grad Zagreb	Sveta Klara	22
	Kupinečki Kraljevec	8
	Glogovec Zaprudski	42
	Otočec Zaprudsk	33
	Hudi Bitek	25
	Podbrežje	9
	Žitarsko	3
	Sesvete	3
	Odra	18
	Otočec Zaprudski	33
	Zagreb Grad	92
	Ukupno:	288
Ukupno ubijenih Roma		709

Izvor: Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.⁷⁶

Ukoliko se usporede podaci iz Poimeničnog popisa žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945. sa brojem Roma u Velikoj župi Prigorje i Gradu Zagrebu (prema podacima iz popisa stanovništva 1931.) vidljivi su veliki demografski razmjeri stradanja romske zajednice na zagrebačkom području. Slične razmjere stradanja Roma pokazuju podaci iz prvog poslijeratnog popisa stanovništva koji je proveden 1948. Tako su na zagrebačkom području popisana su samo tri Roma (u Gradu Zagrebu) od ukupno 405 Roma u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Iz ovoga može se zaključiti kako je predratna romska zajednica na zagrebačkom području gotovo u potpunosti bila uništena.

Zaključak

Romi su se na zagrebačko područje naselili najkasnije u drugoj polovini XIV. st. i prema postojećim izvorima oni su činili integrirani dio kasnosrednjovjekovnog zagrebačkog društva. Do negativne promjene odnosa prema Romima dolazi u XVI. st. kada vlasti započinju represivno – asimilacijsku i anticiganističku politiku progona Roma, a koja je svoj vrhunac imala za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Profašističke ustaške vlasti u novoosnovanoj NDH progone Rome smatrajući ih „parazitima“ i opasnošću za hrvatsko rasno čisto društvo. Prvi korak u rješavanju „ciganskog pitanja“ u NDH bilo je donošenje rasnih zakona kojima su Romi ostali izvan zaštite društva (bez građanskih prava). Zatim je slijedilo popisivanje Roma u ljeto 1941., a dobiveni podaci poslužili su ustaškim vlastima u provođenju odluke od 19. svibnja 1942. o deportaciji svih Roma u jasenovački koncentracijski logor. Slijedilo je masovno deportiranje Roma u jasenovački logor, gdje je većina Roma sa zagrebačkog područja bila ubijena. Primjer genocida nad Romima sa zagrebačkog

⁷⁶ Na ovim podacima posebno zahvaljujem Đorđu Mihoviloviću, višem kustosu u Spomen – području Jasenovac.

područja za vrijeme Drugoga svjetskog rata jedan je od bolje dokumentiranih slučajeva uništenja romskih zajednica na lokalnim razinama, unutar kojeg su vidljivi razmjeri genocidne politike ustaške vlasti u NDH.

Izvori i literatura

Arhivski i neobjavljeni izvori

- Hrvatski državni arhiv, Zagrebačka županija, Acta Comitatus Zagradiensis, Publico politica, sign. HR-HDA-34.
- Hrvatski državni arhiv, Unutarnji odjel zemaljske vlade, sign. HR-HDA-79.
- Hrvatski državni arhiv, Republički zavod za statistiku SRH, sign. HR HDA - 367.
- Hrvatski državni arhiv, Zavod za kolonizaciju NDH, sign. HR-HDA-246.
- Hrvatski državni arhiv, Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove, sign. HR-HDA-157.
- Hrvatski državni arhiv, Ustaška nadzorna služba- Ured II Ustaška obrambena služba, sig. HR-HDA-248.
- Hrvatski državni arhiv, Javno tužilaštvo SR Hrvatske, sign. HR-HDA-421.
- Državni arhiv u Zagrebu, Upravna općina Kustošija, sign. HR-DAZG-1050.
- Državni arhiv u Zagrebu, Kotarska oblast Zagreb, sign. HR-DAZG-23.
- Vojni arhiv Republike Srbije, Nezavisna Država Hrvatska

Objavljeni izvori

- Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941. – 1945.*, knjiga I (ožujak – prosinac 1941.). Zagreb: Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1981).
- Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: 1941–1945.*, knjiga II (siječanj—lipanj 1942). Zagreb: Savjet za izdavanje, Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941–1945, 1984.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 5, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1375.–1391.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1898.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 6, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1412.–1448.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1900.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 9, *Knjige o posjedih (god. 1384–1440.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1903.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj ur., *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 10, *Knjige o posjedih (god. 1441–1470.)*. Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta, 1904.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. I (–1905.). Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1913.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. II (1906.–1910.). Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, 1917.
- Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu: Zbornik Dokumenta*, sv. 1 *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945.* Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993.

Literatura

- „Glavna skupština gospodarsk. društva dne 15. prosinca 1886.“, *Narodne novine*, 16.12.1886., br. 287, str. 2.
- „Narodno gospodarstvo: Glavna skupština hrvatsko – slavonskoga gospodarskog društva“, *Obzor*, 17.12.1886., br. 288, str. 5.
- “Protiv ciganom“, *Obzor*, 5.11.1888., br. 254, str. 3.
- “Predlozi gospodarskih podružnica za glavnu skupštinu hrv. slav. gospodarsk. društva“, *Gospodarski list*, 20.1.1889., br. 2, str. 14 - 15.
- „Cigani“, *Banovac*, 13.8.1910., br. 33, str. 2.
- „Progon cigana s gradskog područja“, *Obzor*, 28.07.1930., br. 171, str. 3.
- „Cigani su osnovali svoje selo kod Sv.Klare“, *Jutarnji list*, 5.03.1931., br. 6856, str. 4.
- „Cigane treba prisilit na prisilan rad, da budu od koristi“, *Jutarnji list*, 9.05.1933., br. 7641, str. 8.
- „Cigani s područja Zagreba moraju se prijaviti“, *Hrvatski narod*, 19.07.1941., str. 7.
- „Zigeuner müssen sich polizeilich melden“, *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 19.7.1941., str. 4.
- „Hrvatska se sela čiste od cigana“, *Nova Hrvatska*, 03.06.1942., str. 8.
- „Hrvatska rješava pitanje Cigana“, *Hrvatski narod*, 14.06.1942., str. 4.
- Antigypsyism – a Reference Paper (version June 2017), dostupno na <http://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf> (pristupljeno 13.07.2020.)
- Biondich, Mark, „Persecution of Roma – Sinti in Croatia, 1941. – 1945.“, *Roma and Sinti: Under-Studied Victims of Nazism*, ur. Paul A. Shapiro, Robert M. Ehrenreich, Washington: United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Studies, 2002, str. 33 - 48.
- Bućin, Rajka, Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH, *Arhivski vjesnik*, 44, 2001, str. 209–225.
- Bulajić, Milan, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knj. 2. Beograd: Rad, 1988.
- Ciolan, Valeriu Nicolae, *The Role of Diplomacy in Achieving Representation and Participation for the Roma*, dissertation Faculty of Arts University of Malta, 2006., dostupno na [http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20\(Library\).pdf](http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20(Library).pdf) (pristupljeno 13.07.2020.).
- Čulinović, Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Dedijer, Vladimir, *Vatikan i Jasenovac: dokumenti*. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1987.
- Džemaludinović, Muhamed, „Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana“, *Takvim*, 36, 1971, str. 72 - 73.
- Đurić, Ljuban, *Banijski partizanski odredi: 41–45*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.
- Đurić, Rajko, *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitza*. Zagreb: Prosvjeta, 2007.
- Geiger, Vladimir, „Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’: brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43, 2011., br. 3, str. 699 - 749.
- Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb: Novi Liber; Europapress holding, 2008.
- Hadžijahić, Muhamed, „Bosanski Romi 1941/1942. godine“, *Naše teme*, 28, 1984., br. 7–8, str. 1313 - 1323.
- Hrečkovski, Slavica, „Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac“, *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Borović. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1985., str. 35 - 38.
- Janjatović, Zoran. *Deca careva, pastočard kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd: INIS, 2005.

- Kajtazi, Veljko, Vjerujem da je u Jasenovcu ubijeno više Roma nego što ih je uopće i bilo!, dostupno na <https://narod.hr/hrvatska/veljko-kajtazi-vjerujem-da-jasenovcu-ubijeno-vise-roma-sto-ih-uopce-bilo> (pristupljeno 13.07.2020.).
- Karbić, Damir, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“, *Historijski zbornik* 44/1, 1991., str. 43 - 76.
- Kevo, Mario, „Počeci logora Jasenovac“, *Scrinia Slavonica*, 3, 2003., str. 471 - 499.
- Klemenčić, Mladen, „Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918–1992“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, ur. Franko Mirošević. Zagreb 1996, str. 123 - 148.
- Koić, M., Banić, Nikola, „Nema nikakvih dokaza o masovnoj likvidaciji Roma u Jasenovcu“, *Hrvatski tjednik*, 27.IV. 2017., br. 657, str. 38 - 47.
- Kovačević, Daniel, „Prvi dan u logoru Jasenovac“, *Riječi koje nisu zaklane*, ur. Simo Brdar. Jasenovac: Spomen-područje; Prijedor: Nacionalni park Kozara, 1989., str. 105 - 141.
- Kovačević, Veljko, „Od Njemačke do Zagreba“, *Zbornik sjećanja Zagreb 1941–1945.*, knj. I, ur. Lutvo Ahmetović... et al. Zagreb: Gradska konferencija SSRNH: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske: Školska knjiga, 1982., str. 235 - 240.
- Lengel-Krizman, Narcisa, Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941 - 1945, *Časopis za suvremenu povijest*, 18, 1986., br. 1, str. 30 - 32.
- Majetić, Dragutin, „U logoru cigana: „Skuhala sam čorbu od zelenog lišća“. *Hrvatska Danica* 1, 1937., br. 5, str. 5.
- Maštrović, Ljubomir, „Kako bi cigani postali radiše?“, *Dom*, 8. V. 1929., str. 5.
- Matijević, Pavao „Rasna pripadnost“, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 15.04.1942., str. 52 - 53.
- Miletić, Antun, *Ubijeni u koncentracijskom logoru Jasenovac 1941–1945*. Jagodina: Gambit, 2011.
- Pavlek, Mihovil (Miškina), „K agrarnoj reformi ili- što ćemo s ciganima?“, *Razgovor* 1, 1920., br. 2-3, str. 37- 38.
- Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2007.
- Riffer, Milko, *Grad mrtvih: Jasenovac 1943*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
- Sobolevski, Mihael, „Konzultirati dopunske izvore“, *Naše teme*, 30, 1986, br. 9, str. 1281 - 1287.
- Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji: okupacija i kolaboracija: 1941–1945*. Zagreb: EPH; Novi liber, 2010.
- Vojak Danijel „Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske“, *Migracijske i etničke teme*, 20, 2004, br. 4, str. 447 - 476.
- Vojak, Danijel, Papo, Bibijana, Tahiri, Alen „Dokumenti“. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. - 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Romsko nacionalno vijeće, 2015., str. 61 - 369.
- Vojak, Danijel, *Romi u Prvome svjetskom ratu u Hrvatskoj 1914. - 1918*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2015.
- Vojak, Danijel, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. - 1941*. Zagreb: Romsko nacionalno vijeće - Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj “Kali Sara”, 2013.
- Zatluka, Ivan, „Ciganski problem“, *Podravske novine*, 03.9.1938., str. 2.

SUMMARY

Genocidal Killings of Romanies in the Broader Area of Zagreb during World War II, 1941–1945

Danijel Vojak

The Roma settled in the Zagreb area in the second half of the 14th century and were integrated into Zagreb's late medieval society. The 16th century saw a negative change in the attitude and perception of the Roma, which was marked by the beginning of the authorities' repressive assimilationist and anti-Gypsy policy of persecution of Roma, which culminated during World War II. The pro-fascist Ustasha authorities in the newly established Independent State of Croatia (ISC) persecuted the Roma, considering them as "parasites" and a threat to the racially pure Croatian society. The first step in resolving the "Gypsy question" in the ISC was the enactment of racial laws that left Roma without the protection of society and civil rights. This was followed by a census of Roma conducted in the summer of 1941; the obtained data were used by the Ustasha authorities to implement the decision of 19 May 1942 to deport all Roma to the Jasenovac concentration camp. A mass deportation of Roma to the Jasenovac camp followed, where most Roma from the Zagreb area were killed. The paper at hand demonstrates by way of example of Roma from the Stupnik area the mechanisms of destruction used by the Ustasha authorities. An analysis of Romany survivors' testimonies demonstrates the process of genocidal extermination of Roma on an individual level. The example of genocide committed against Roma from the Zagreb area during World War II is currently one of the most documented cases of destruction of Roma communities at the local level as part of the genocidal policy of the Ustasha government in the Independent State of Croatia.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 75 | 2021 | št. 1-2 (163) | str. 1-301